

ТЕМА 4. МОДЕРНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.

Особливості економічного розвитку Наддніпрянщини напередодні селянської реформи 1861 р.

Наприкінці 50-х рр. XIX ст. Наддніпрянщина була найбільш економічно розвиненим регіоном Російської імперії.

Наявність кріпацтва заважала формуванню ринкових відносин у сільському господарстві.

Розвиток промисловості стримувався відсутністю ринку вільнонайманої робочої сили та вузьким попитом на промислову продукцію.

Міські підприємці й купці не мали можливості купувати землю, оскільки вона не була предметом купівлі й продажу.

Відбулися зміни господарської спеціалізації регіонів Наддніпрянщини: на Півдні провідне місце посіло вирощування пшениці на експорт, на Лівобережжі — тваринництво, тютюнництво та льонарство, на Правобережжі — вирощування цукрового буряку.

На Правобережжі переважало використання примусової праці кріпаків, на Півдні — вільнонайманої робочої сили.

Історичні передумови здійснення селянської реформи 1861 р.

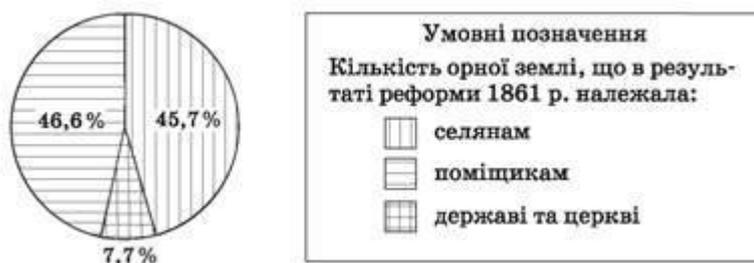
Подальше існування кріпосного права загрожувало перетворенню імперії на другорядну державу. Селянських рух в українських губерніях наприкінці Кримської війни, вимоги з боку всіх опозиційних царизму сил звільнити селян, вплив ліквідації залишків кріпацтва на західноукраїнських землях у 1848 р. — усе це також вимагало вирішити проблему кріпацтва. Царизм прагнув виступити «визволителем» селян і обеззброїти цим своїх противників.

Кріпосне право сповільнювало темпи економічного розвитку країни. Наявність таких регіонів, як Південна Україна, переконливо засвідчувало переваги вільнонайманої праці й водночас спричиняло численні проблеми через невідповідність цих відносин і порядків в інших частинах імперії. Разом із цим поміщицькі господарства давали 50 % товарного хліба і їх одночасна й швидка ліквідація могла спричинити катастрофічні наслідки.

Кріпосне право за своєю формою та змістом було схоже на рабство. Аморальність володіння живою «хрещеною власністю» засуджувалася більшістю представників різних суспільних верств. Приклад європейських

монархій, які ліквідували кріпосне право, засвідчував, що це не послабило, а, навпаки, зміцнило їхні позиції через можливість прискорення соціально-економічного розвитку.

Наділення селян землею за реформою 1861 р. у Наддніпрянській Україні

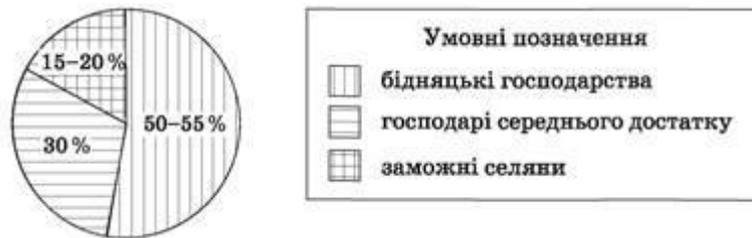
Реформи 60—70-х рр. XIX ст. у підросійській Україні

Назва, дата запровадження	Основні заходи
Земська реформа (1864 р.)	Запровадження у повітах та губерніях земського (місцевого) самоврядування, що складалося з розпорядчих (повітових і губернських земських зборів) та виконавчих (повітових і губернських земських управ) установ. До повітових зборів обирали гласних (депутатів) від різних станів: землевласників, міських власників і селян. Гласні губернських земських установ обиралися повітовими зборами. У Наддніпрянщині дія земської реформи до 1911 р. не поширювалася на Правобережжя, оскільки царизм побоювався, що діяльність земств спричинить там пожвавлення польського національно-визвольного руху
Міська реформа (1875 р.)	У містах створювалися міські думи і міські управи. Виборче право надавалося чоловікам віком від 25 років, які були власниками нерухомості. Більшість міського населення усувалася від участі в самоуправлінні. Постійно діючим виконавчим органом була міська управа, що обиралася міською думою. Обидві установи очолював міський голова
Освітня реформа (1863 р.)	Прийняття нового університетського уставу, згідно з яким вони отримали досить широку автономію у питаннях внутрішнього життя. Започаткування вищої освіти для жінок, яку вони могли отримати на

	<p>приватних вищих жіночих курсах. Надання права представникам усіх станів навчатися у гімназіях. Гімназії поділялися на реальні (давали можливість вступу після закінчення до вищих технічних шкіл) і класичні (випускники могли йти навчатися до університетів), з окремим навчанням юнаків і дівчат. Право засновувати початкові школи надавалося приватним особам, земствам та іншим громадським установам, але з дозволу влади</p>
Фінансова реформа (1860 р.)	<p>Заснування Державного банку, який отримав переважне право кредитування торговельних і промислових підприємств. Створення незалежних від місцевої адміністрації губернських контрольних палат для щомісячної перевірки видатків усіх установ. Скасування відкупної системи податків і встановлення акцизних зборів, які збиралися державними установами</p>
Цензурна реформа	<p>Посилення засобів адміністративного впливу на органи друку. Запровадження попередньої цензури газет і журналів. Редакторам під загрозою закриття видань заборонялося торкатися гострих політичних питань</p>
Судова реформа (1864 р.)	<p>Створення безстанового суду, не залежного від адміністративної влади. Засідання судів ставали відкритими для публіки. У судову практику впроваджувалася змагальність з участю у процесі присяжних засідателів (12), прокурора й адвоката. Розгляд дрібних громадянських і кримінальних справ здійснював мировий суддя, який обирався земством або міською думою. Місцева влада не мала права усувати з посади мирового суддю або суддів окружного суду</p>
Військова реформа (1874 р.)	<p>Уведення замість рекрутських наборів нової системи комплектування армії через запровадження загальної військової повинності для чоловіків віком від 20 років. У сухопутних військах служба тривала шість років, а на флоті - сім. Наприкінці XIX ст. було встановлено п'ятирічний термін служби в усіх родах військ. Особи, які здобули освіту, служили менший термін. Реорганізація системи військового управління.</p>

Країну було поділено на 15 військових округів, до складу трьох з яких (Київського, Одеського і Харківського) входили українські губернії

Розшарування селянства Наддніпрянської України в пореформений період

Особливості першої хвилі масової української трудової еміграції з Наддніпрянщини в 70—90-х рр. XIX ст.

Переселенці з Наддніпрянщини залишалися на землях у межах Російської імперії і не були емігрантами в традиційному значенні цього слова.

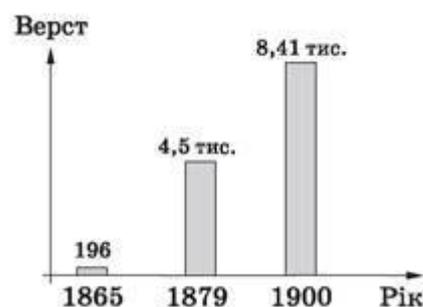
Переселення мало переважно стихійний характер вільної колонізації незаселених земель.

Основну масу переселенців складали селяни, які селилися на нових місцях, переважно разом зі своїми сім'ями.

Регіонами, які дали основну масу переселенців, стали спершу Лівобережжя, а згодом і Правобережжя, де найбільше дошкуляли малоземелля і залишки кріпацтва.

На відміну від західноукраїнських селян, які переселялися до Америки, селяни з Наддніпрянщини у східних районах Російської імперії не мали можливостей для створення своїх національно-культурних установ.

Зростання мережі залізниць у Наддніпрянській Україні

Внесок Донецького кам'яновугільного басейну в загальноімперський видобуток вугілля

Рік	Усього в імперії (без Польщі), млн пудів	У тому числі в Донбасі	
		млн пудів	%
1860	7,4	6,0	81,1
1870	22,3	15,6	70,0
1880	122,3	86,3	70,5
1890	216,4	183,2	84,7
1900	734,5	671,7	91,4

Особливості економічного розвитку Галичини, Буковини і Закарпаття в другій половині XIX ст.

На західноукраїнських землях не спостерігалось бурхливого зростання продуктивних сил, як в інших частинах імперії Габсбургів.

Східна Галичина, Північна Буковина і Закарпаття зберігали аграрний характер економіки. Більшість самодіяльного населення краю була зайнята в сільському господарстві.

Розвиток економіки на західноукраїнських землях дедалі більше визначався інтересами великої фабричної промисловості західних і центральних провінцій імперії.

Доступ західноукраїнським товарам на ринки Австро-Угорщини та сусідніх країн був фактично закритий. Водночас існували пільги для вивезення з краю сировини і напівфабрикатів.

Наприкінці XIX ст. іноземний капітал посилив свої позиції в західноукраїнській економіці. Це були перш за все сфери торгівлі, банківська справа, нафтовидобувна і лісозаготівельна галузі промисловості.

В економічній структурі імперії Габсбургів західноукраїнським землям відводилася роль ринку збуту готових товарів і джерела надходження сировини та робочої сили до індустріально розвинених провінцій.

Імперський уряд фактично не вживав ніяких заходів для розвитку промисловості в Західній Україні. Західноукраїнським підприємцям не надавалися податкові пільги, якими користувалися у західних провінціях.

В аграрній сфері рівень розвитку сільськогосподарського виробництва краю був найнижчим в імперії.

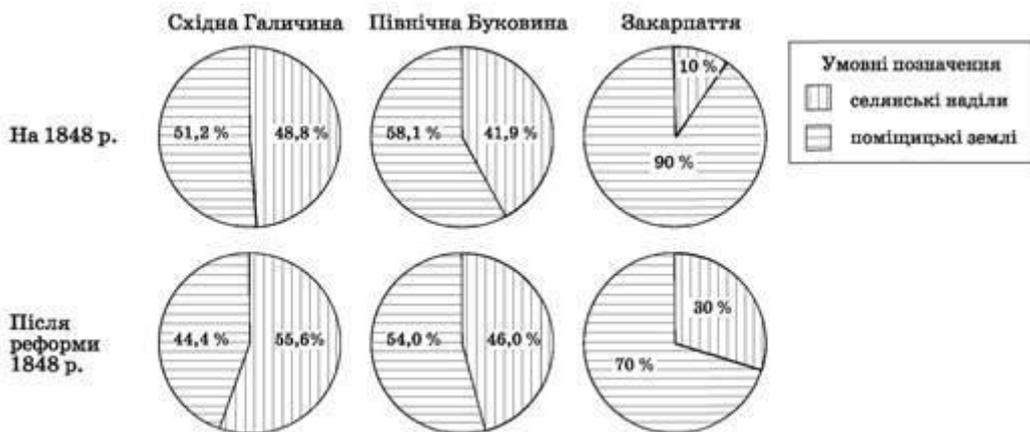
Західноукраїнське селянство постійно страждало від малоземелля, що спричиняло масову трудову еміграцію.

Професійна структура населення західноукраїнських земель та центральних провінцій Австрійської імперії

У Закарпатті 85 % населення працювало в сільському господарстві, 10 % — у промисловості та на транспорті.

Землекористування на західноукраїнських землях

Розшарування селянства на західноукраїнських землях

Початок масової трудової еміграції західних українців

Причини еміграції	<p>Злиденні заробітки або повна їх відсутність</p> <p>Страх іще не розорених селян перед майбутніми злиднями</p> <p>Зубожіння більшості селянства, нестача землі, пошуки порятунку від голодної смерті</p> <p>Тягар національного гноблення і політичного безправ'я</p>
Основні форми	<p>Постійне переселення до інших держав (Бразилія, Аргентина, США, Канада)</p> <p>Тимчасова (сезонна) заробіткова еміграція (Угорщина, Західна Австрія, Німеччина, Румунія, Росія, Франція)</p>
<p>Кількість українських емігрантів, що виїхали протягом другої половини XIX ст., складала: Східна Галичина і Північна Буковина — понад 250 тис. осіб, Закарпаття — 170 тис. осіб</p>	